

Huszár Ágnes
„A boldogság csak játék...”
(Lesznai Anna)

Két asszony a művészet és a pedagógia vonzásában

SORSÁVAL TETOVÁLTAN ÖNMAGA.

Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből. A naplójegyzeteket válogatta, jegyzetekkel ellátta, a mellékleteket és az illusztrációs anyagot összeállította: Török Petra. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Hatvany Lajos Múzeum közös kiadása, Budapest, 2010.

A napló paradox műfaj. Többnyire azokat a mindennapi – innen a szó eredete – feljegyzéseket nevezik így, amelyeknek szerzője és olvasója ugyanaz a személy. A kommunikációs körfolyamat egy személyre korlátozása a legvilágosabban az úgynevezett titkos naplók esetében mutatkozik meg. A titkos naplót szerzője csakugyan elzárja az idegen szemek elől, akár úgy, hogy mások számára érthetetlen kódban – titkosírással – rögzíti a szöveget, akár úgy, hogy még élete során megsemmisíti. A napló ebben az esetben az olvasó-író önmaga korábbi létállapotával, gondolkodási módjával szembesíti. A titkos napló az önmaga lelki fejlődésének krónikásként szegődök számára szolgált adalékokat az élet stációjáról, így kínálja az élményt: „ez mind én voltam egykor”.

A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Hatvany Lajos Múzeum közös kiadásában megjelent, páratlanul szép kötet olvasói nem elsősorban ezzel az önreflexióra építő szövegtípussal találkoznak Lesznai Anna naplójegyzeteiben. Török Petra nagy filológiai gondossággal és inspiratív leleményességgel helyezte egymás mellé Lesznai feljegyzéseit, értelmezte a talányos megfogalmazásokat, kutatta fel az idézetek eredetét. A szövegeket gazdag képanyag egészíti ki: Lesznai családját és barátait, valamint körtevélyesi környezetét bemutató fényképek, valamint a szerző rajzai, illusztrációi. A fényképek többsége magánszemélyek, kisebb részben közgyűjtemények birtokában van, így közreadásuk még a korszoktól jól ismerők számára is nyújt újdonságot.

Lesznai meg nem jelent rajzai, valamint könyvekben is hozzáférhető képei, illusztrációi pedig a szövegrészeket értelmezik, néha ellenpontozzák.

A kötet 1912 és 1938 közötti feljegyzéseit adja közre, ezek után, 1945-ig már csak egy-két bejegyzést olvashatunk tőle. 1912-ben, az első bejegyzés idején Lesznai huszonhét éves, túl van már egy házasságon, egy tízéves fiú édesanyja. Rövid, mindössze egy évig tartó házassága után kezd képzőművészeti stúdiumokba, majd unokabátyja, Hatvany Lajos ösztönzésére verseinek publikálásába. 1912-ben már egy, a Nyugat kiadásában megjelent önálló verseskötet és számos csoportos és önálló kiállítás jelzi művészi életpályájának kiteljesedését.

A napló első bejegyzése így hangzik: „Rájöttem, hogy egy férfi és egy hivatás nem férnek meg egymás mellett. Egy férfi hivatás, ha szerelmileg meg akarjuk tartani...” (69.) Mintha Lesznai a család és a hivatás, a női és a művészi szerep között feloldhatatlan ellentmondást látva az utóbbi mellett döntött volna. Az életrajzi adatok ellentmondanak ennek. 1913-ban Lesznai házasságot köt második férjével, Jászi Oszkárral, s a tízes években három fia is születik, melyek közül az első csecsemőkorában meghal.

A választás: nő (anya, szerető, feleség) vagy művész nem az életben dőlt el ilyen kizárólagos szigorúsággal, csak a naplóban. Lesznai naplójában ekkoriban művészi problémákkal gyötrődő, filozófiai kérdésekkel szembesülő énjét juttatta csak szóhoz. A művészi ént, aki barátokkal, írókkal, festőkkel, filozófusokkal folytatott termékeny diskurzusokban érleli ki saját nézeteit. A napló, ez a legintimebb műfaj, így szélesül kollektív szöveggé. Mint Török Petra fogalmaz: „A napló a családtagokkal, barátokkal folytatott ‘beszélgetés’ egyik formájává, egy újszerű közlési móddá, kommunikációs csatornává vált.” (14.)

A füzetek a baráti kör közkincsévé váltak, beleolvashatót majd mindenki, bele is írhatott, de meríthetett is belőle. Ahogy az egyik közeli barát, Balázs Béla megjegyzi: „Kírtam Máli jegyzeteiből azt, amit Meluzina számára használhatok. Nagyon szépen akarom a regényembe belefoglalni. Máli talán sohasem írja meg.” (10.)

A tízes és a húszas években Lesznai naplója mindenekelőtt munkanaplónak tekinthető. Nem vagy csak ritkán, áttételesen említődnek benne magánéletének tragédiái: imádott édesapja, bátyja és Ferenc fia halála. Feljegyzi viszont ötleteit megírandó meséihez. Ezek az ötletek csak képzőművészeti teljesítményének fényében igazán érthető ornamentális metamorfózisok. Meséinek szereplői: a majomasszony, a lóember, az aligvan-asszony, a sohse-lesz-ember, az egyedülvaló-ember, a süteményasszony, a majomkirály, a gyűrűasszony mind a gúzsba nem kötött vizuális fantázia szülötte. Meséi sorskérdéseket érzékítenek meg, élet és halál, szerelem, hit és csoda kérdéseit. A mese Lesznai számára soha nem melléktermék, műhelyforgács, egy művész édesanya ajándéka gyermekeinek, hanem sokkal több: saját mitológia, életmagyarázat. Ahogy Török Petra írja: „Hosszú ideig dédelgetett terve volt, hogy az Ezeregyéjszaka mintájára megírja az amour vocation meséjét. E formában szerette volna feldolgozni a megváltott világ modelljét. A töredékes leírások részleteikben is csodálatos munkát sejtetnek. Naplójegyzeteiben már e mesék egymásutánosságát is megtervezte, megírásukra azonban – néhány fragmentumot leszámítva – nem került sor.” (34.)

A feljegyzések munkanapló jellege még inkább nyilvánvaló abból, ahogyan Lesznai főművéről, nagyregényéről gondolkodik. Több variáció után dönt a *Kezdetben volt a kert* cím mellett: ez egyszerre utal konkrétan életének és vizualitásának fő forrására, a körtvélyesi kúria kertjére, s a Paradicsomra, minden élet kiindulópontjára. A könyv írásának minden fázisában elfogja a csüggedés: a kisprózában remekeket létrehozó művész nem érzi magát elég érettnek, tehetségesnek a nagy epikai formák kezeléséhez. Hasonló kételyek gyötrik festői alkotásait illetően is. „Nem látom, érzem a teret” – fogalmazza meg saját képeinek kritikáját. Síkban komponál, „kedves alakokkal” ellensúlyozza a kompozíció gyenge pontjait, írja. Nincs benne semmi felszínes hiúság. Meghallgatja, sőt kéri a nagyra becsült pályatársak – Berény, Kassák – bírálatát, próbál is ezek szellemében cselekedni, de érzi te-

hetségének korlátait, képzettségének hiányait.

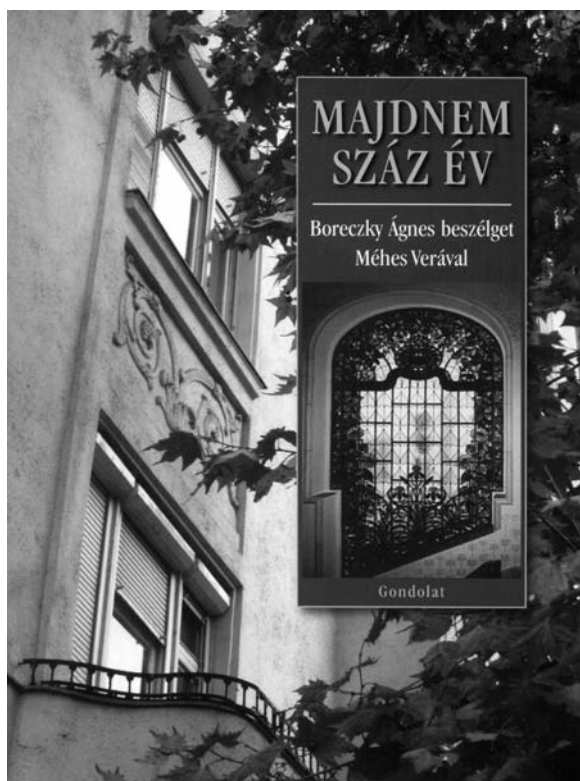
Lesznai naplójában a zsidóságról való gondolkodás az 1920 és 1938 közti időszakban válik témává. Magáról ezt írja: „zsidó vérrrel magyar lettem,/tótok közé keveredtem,/földjükön lehevedtem.” Családjában találni példát az öntudatos asszimilálódó és a konzervatív értékőrző zsidó attitűdre is. Ahogy fogalmaz: „Nevelésem véletlenjei folytán egyaránt éltem keresztények és zsidók között – emlékeim, érzelmeim, barátaim mindkét körből egyaránt rekrutálódtak – és a dolgok legelején egy falusi kúria terebélyes fáiból bolyongtam felettem.” (52.) Bár Lesznait gyermekkorában reformátusnak keresztelték: hite, spirituális attitűdje nem köthető sem ehhez, sem más keresztény felekezethez, inkább egyfajta erkölcsi abszolútummal való azonosulásként értelmezhető. A huszas-harmincas években döbben rá arra, hogy amit ő maga korábban a spiritualitás megélésének mindenkit megmozdító ökumenikus folyamatként vizionált, az antiszemitizmus előretörésével irreálissá vált. 1938-as bejegyzéseiben arról olvashatunk, hogy nézete szerint éppen a zsidóknak kell tenniük többet a zsidó-keresztény ellentét leküzdéséért: „Aki vállalja öntudatosan a magyar közösséget, annak itt fokozott jogai és kötelességei vannak.” (478.)

Naplójegyzetei különös módon csak a harmincas évek végén válnak igazán intim történetek, önreflexiók forrásává. Ahogy írja: „20 év után most ismét érzem újra magamban az egyéni napló utáni vágyat.” (388.) Ekkor teszi újra témává a szerelmet. A szerelmet Lesznai mindig két ember közti legmagasabb rendű viszonyként gondolta el. Fiatal nőként, a tízes években önmagát a sellő Meluzinaként, a nem teljes, magát odaadni képtelen lényként mitizálta: „Az ember fél a gyönyörtől, eltolja a simogató kezét, tán mert a megsemmisülést féli, tán mert azt érzi: ‘nem érdemlem, még nem vágyom eléggé?’ A mindent nem lehet követelni.” (160.) „Azt a szerelmet kell keresni, mely teljesít, nem azt, amely boldogít. A boldogság csak játék, sziget, mint a művészet: indirekte lehet csak etikai szerepe neki is. A szeretet tárgyát is megváltja, ha elég intenzív, a szerelem csak (kegyelem segítségével?) a szeretőt és azt a szeretettet, aki viszonzozza a szerelmet.” (194.)

A harmincas évek végén Lesznai úgy érzi, a házastársi szerelem kihűlésével újra kell értelmeznie életét. Személyiségének újraépítését energiái szublimálásaként gondolja el: „...mint-hogy lényem abszolút erotikus, csak azt tehetem, hogy új, magasabb formában visszatérjek egész

fiatal korom szétszóródó erotikájához, és azt, mint akkor tenni tudtam, pozitívvá és alkotóvá és harmonikussá alakítsam.” (488.)

Lesznai naplójegyzeteit olvasva egy olyan nagyszerű ember képe bontakozik ki előttünk, aki még kiválóbb művész lehetett volna, ha kevésbé sugárzik belőle barátai, gyermekei, szerelmei és minden élőlény felé a boldogító, gyengéd szeretet. Ahogyan írja: „Borul és kenyérül osztottam el magam./Árnyékomba ti seregestül fértetek, hazataláltok, ahogy hozzám értek”. Szétosztotta magát ez a „süteményasszony”, mindnyájunknak jut belőle egy kis darabka.

MAJDNEM SZÁZ ÉV.

Boreczky Ágnes beszélget Méhes Verával.
Gondolat Kiadó, Budapest, 2010.

Egy beszélgetőkönyv akkor igazán jó, ha, aki kérdez, nagyon jól ért a megkérdezett szakterületéhez, mélyen érdeklő beszélgetőtársának személysége, s elég szerény ahhoz, hogy saját magát háttérbe szorítva, könyvének „hőst” állítsa reflektorfénybe.

Boreczky Ágnes mind a három kritériumnak megfelel. Pedagógiai kutatóként az alternatív irányzatokkal foglalkozik: ezek sorába tartozik a

Montessori-pedagógia. Ennek emblemikus személyisége beszélgetőtársa, Méhes Vera. Beszélgetéseik nyilván pedagógiatörténeti indíttatásból kezdődtek. Ezért is jelent meg a könyv az ELTE PPK Neveléstudományi Intézete pedagógiatörténeti sorozatának egyik darabjaként, s erre utal a szerző, amikor a munkát az *Életreform mozgalmak és a reformpedagógia* címen OTKA támogatással folytatott kutatáshoz kapcsolja. A családtörténet Boreczky másik kutatási témájához, a családhoz szolgáltat adalékokat. A szöveg, Boreczky rövid, informatív bevezetőjét leszámítva azonban Méhes Vera hangján szólal meg, az ő varázslatos személyisége hitelesít minden mondatot.

A könyvnek három egybefonódó, de azért jól elkülöníthető témája van: egy kivételesen gazdag és termékeny pedagógusi életút, egy zsidó polgári család története a holokausztig és utána, s a kreatívan és derűsen megélt időskor. Az egy év során rögzített beszélgetések mindenképp a pedagóguspályára koncentrálnak, de csak életének beható ismerete ad magyarázatot arra, miért választotta a könyv hőse éppen a Montessori-pedagógiát, amelynek gyakorlója, átadója, az utolsó évtizedekben pedig legfőbb magyarországi képviselője, igazi nagymama lett.

Méhes Vera rokonai a 20. század első évtizedeiben a zsidó asszimiláció különféle fokozatainak álltak, integrálódtak a magyar társadalomba. Történeteik a 20. század tragikusan ironikus családtörténetévé állnak össze. Remek karakterekkel ismerkedünk meg a könyv lapjain, ilyen például az anyai nagyapa, aki, mivel nagyon szeret enni, megtartatja és kulinárisan végigélvezi a keresztény és a zsidó ünnepeket is. Az apai család Felvidéken élt, korán kikeresztelkedtek, életmódjukban is egyfajta dzsentri mintát követtek. Az anyai ágról való rokonok kereskedelemmel foglalkoztak: életmódjuk a józan üzleti szellemet ötvözte a művelt pesti polgár szokásaival. Jellemző, hogy az anya családjában minden nő képezte magát és kereső foglalkozást űzött. A kis Vera életét ennek a családnak a kulturális befolyása alakította. Elbeszélésében megelevenedik a két világháború közötti pesti polgári élet: a lipótvárosi, majd a Városliget közelében kényelmes lakásban nevelőnők tanítják a kislányt az európai nyelvekre, házivarrónők készítik Vera és édesanyja ruhatárát a szezonnak megfelelően, a legelőcsébb ruhákat azonban belvárosi szalonokban csináltatják. A házimunka nagyját szakácsnők, mosónők és vasalónők végzik az anya irányításával. A családi élet légköre kellemes,

bár az anya elvárja Verától, hogy minden feladatot kitűnően teljesítsen, ez pedig néha nyomasztó. Korán el is határozza, hogy ő a saját gyermekeivel megengedőbb lesz.

A korai évekre emlékezve a legszembeötlőbb az eszmélődő kamaszlány szociális érzékenysége, korán kialakuló autonóm személyisége. Ez megnyilvánul a vidéki rokonok megítélésében: „Irmát mindenki sajnálta, mert Ottó nagyon vad férj volt, otthon is terror alatt tartott mindenkit” (15.). Vera pályaválasztását a numerus clausus és a korszak növekvő antiszemitizmusa úgy befolyásolja, hogy nem egyetemre megy, hanem tanfolyamokat látogat, először egy kereskedelmi, majd Burchard Erzsébet Montessori pedagógiai tanfolyamát.

Méhes Verát az olasz orvosnő koncepciójában leginkább a szabadságra és az önállóságra irányuló nevelés ragadta meg. A Montessori-pedagógiában a pedagógus nem irányító, nem főszereplő, nem tudást árasztó személy (ahogy a *tanár* szó etimológiája sugallná), hanem a pedagógiai folyamat szervezője, előkészítője és irányítója. A pedagógiai folyamat középpontjában a gyermek áll, őt várja a pedagógus által előkészített inspiráló környezet, őt figyelve alakítja ki a fejlődés ütemét. Többször esik szó a gyermeket önálló tevékenységre inspiráló taneszközökről, amelyek a gyermek finommotorikus képességeit és gondolkodását egyaránt fejlesztik. Akkoriban ezeket kisipari módszerekkel kellett előállítani, ma már a Nienhuisi játékgyár a jogok egyedüli birtokosa.

Burchard Erzsébet reformpedagógiai elveken alapuló óvodát és iskolát tartott fenn, e mellett vállalta fiatal lányok pedagógusi képzését is. Itt ismerkedett meg Méhes Vera a Montessori-pedagógia alapjaival. „Erzsike 1936-ban Montessori személyes kérésére kezdett tanfolyamokat szervezni. 1936 és 1941 között majdnem mindenki zsidó volt: fiatal lányok, akik más politikai körülmények között egyetemre jártak volna. És valóban, 45 után majdnem mindenki egyetemet végzett. Erzsike részéről tudatos volt, hogy lehetőséget teremt azok számára, akik a numerus clausus miatt nem tanulhattak.” (93.) A tanfolyam elvégzése után Méhes Vera saját lakásukban alakít ki Montessori elvein működő óvodát, s nagy lelkesedéssel lát neki a rábízott kisgyermek egyéni fejlesztésének. Közben élénk társaséletet él, barátaival evezni, kerékpározni jár, és gyönyörű ruhában – több mint hatvan évvel később is képes pontosan leírni őket – remekül érzi magát a szomszédban lakó Lengyel család háziállatain is.

Beköszönt a nagy szerelem is, mégpedig a háború derekán, 1942 őszén. Gombosi György művészettörténésszel, a szeretett, szellemi inspirációt jelentő társsal azonban kevés időt tölthetnek együtt. Az új férjet már az esküvő után egy héttel behívták munkaszolgálatra. A „Háború, üldöztetés, szerelem” című fejezetből megismerhetjük azokat a stációkat, amelyeket a terhes fiatalasszonynak végig kellett járnia. Először „házi-terhesként” végez munkát egy klinikán, de mivel ezt nem bírja fizikailag, még szülni is csak nagy nehezen fogadják be. Az egész család rettenetes körülmények között vészeli át az ostromot, kész csoda, hogy a csecsemő Anna egészségesen túléli a megpróbáltatásokat.

Méhes Vera megélte a „felszabadulást”, s bár családjának számos tagja halálát lelta a koncentrációs táborokban és a munkaszolgálatban, köztük szeretett férje és testvére is, mégsem lett „sem keserű, sem csalódott, bizalmatlan ember”. Hihetetlen munkabírással szervezett óvodát, gyermeknyaralást, járt egyetemre. A diploma birtokában végre dolgozhatott az óvónőképzésben, régi mestere, Burchard Erzsébet által szervezett iskolában. Ez azonban nem tartott soká, hamarosan „átirányították a Kandóba”. A személyes történetből kibontakozik az ötvenes-hatvanas évek közoktatásának egész kicsinyes vilá-

ga: a pedagógusoknak a központi akarat szerinti „áthelyezése”, mindennemű kreativitás gyanúval kezelése, sőt elfojtása. Bár Méhes Vera kívülről szemlélve sikeresnek látszó pedagógiai pályát fut be – idővel második férje, Balázs Béla segítségével még a pedagógusképzésbe is visszakerül –, maga ellentmondásosan éli ezt meg. A Montessori emberi autonómiára felkészítő nevelési rendszere vörös posztó volt a monolit társadalomképben gondolkodó szocialista pedagógia számára. Ezt Méhes Vera nagyon pontosan látta: „Tartottam előadásokat a Montessoriról a rendszerváltás előtt is. Mindig hangsúlyoztam, hogy a Montessori pedagógiát csak azokban az országokban engedték alkalmazni, ahol demokrácia volt.” (253.)

Nem véletlen, hogy ez a kivételes pedagógus csak nyugdíjas korában bontakozhatott ki igazán szakmailag. Ekkor írta meg számos magyar és idegen nyelvű kiadást megért könyveit az óvodai játékról, a beszéd és a matematikai készség fejlesztéséről. Ismeretterjesztő könyvekkel (*Kérdések világa*, *Minden napra egy kérdés*) bővítette a tizenévesek szellemi horizontját. Erre a korszakra esett az a kísérletsorozata is, amellyel bebizonyította, hogy a könyveket, írásokat felmutató inspiráló környezettel (nem célzott írástanítással!) eredményesen lehet fejleszteni az ingerszegény környezetből érkező kisgyermekeket. 1990-ben pedig – egy a korábinál demokratikusabb világban – megkezdhette működését az első Montessori óvoda is. Ekkor mondhatta végre el: „1992-től szakmai tevékenységem tengelyében a Montessori mozgalomból fakadó teendők álltak.” (254.)

Az utolsó beszélgetések a kilencven éves Méhes Vera mindennapjairól szólnak. Megtudjuk, hogyan él függetlenül, de nem magányosan. Hogyan tartja a kapcsolatot montessoris kollégáival és a világ minden tájára szétszóródott, telefonon, interneten jelentkező rokonival. „Szándékosan kerülöm az ‘öreg’ kifejezést, nem mintha szegyenletesnek tartanám, csak nem érzem magam öregnek. Fiatalnak sem érzem magam, egyszerűen nem érzem a koromat.” (287.)

Ez a könyv „hőséneke” legfontosabb üzenete mindannyiunk számára. Aki már fiatal korában autonóm személyiségként élt, és egész életében önmaguk kiteljesítéséhez segített másokat – gyerekeket, rokonokat, barátokat, kollégákat –, a magas kort is derűsen és szabadon éli meg. Ezt tanulhatjuk – tanuljuk is meg – a Montessori-pedagógia magyarországi nagyszonyjától, Méhes Verától.